

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ САМООЦІНКИ ЗАСОБАМИ ФОРМУВАЛЬНОГО ОЦІНЮВАННЯ

Сидоренко Ю. В.

ВСТУП

Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, затвердження та впровадження інноваційних педагогічних систем та реального забезпечення рівного доступу всіх громадян до рівної та якісної освіти. Тому концептуальні зміни у національній освітній системі неможливі без перегляду й впровадження абсолютно нових підходів до оцінювання успішності учнів. У наш час, коли особистість стоїть на першому місці – як у соціальному вимірі, так і в освітньому середовищі – необхідно створити сприятливі умови для її реалізації. Ось чому в Україні оголошено курс на компетентнісну освіту, за таких умов важливим стає підхід до оцінювання досягнень учнів, який дасть можливість вилучити негативні моменти в навчанні, сприятиме індивідуалізації навчального процесу, підвищенню навчальної мотивації й самостійності учнів.

Вивчення явища формування в учнів початкової школи самооцінки засобами формувального оцінювання не досліджувалось. Однак, проблема оцінювання, оцінки та самооцінки в різних аспектах знайшла відображення в працях вітчизняних і зарубіжних вчених (Б. Ананьєв, Ю. Бабанській, Л. Божовіч, Л. Виготський, А. Захарової, Е. Іванової, Л. Кабан, А. Ліпкина, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін.). Проблемі самооцінки присвячено численні дослідження зарубіжних учених Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс, З. Фройд та ін. Українські дослідники, які присвятили свої роботи цим проблемам, є: О. Барна, П. Дячук, І. Ковалишин, Н. Морзе, О. Онопрієнко, О. Савченко, С. Чайкіна та ін.

Новітня концепція початкової освіти, поряд з виконанням традиційних завдань, зобов'язує школу створити умови для всебічного розвитку особистості дитини, її самоствердження та творчої самореалізації, формування особистості дитини з високим рівнем свідомості, яка матиме нове мислення, високу культуру життєвого самовизначення, усвідомлюватиме свою індивідуальність тощо. Сьогодні вчителі-практики шукають оптимальні освітні технології, які допомогли б формуванню самооцінки учнів. Чинний Державний

стандарт початкової загальної освіти визначає побудову навчання в початкових класах на основі особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходів. Тому здатність до саморозвитку та самовдосконалення спрямовує дитину на формування уявлення про себе, свої можливості та здібності, вміння всебічно та об'єктивно оцінювати риси своєї особистості та діяльності, брати на себе роль учня, правильно будувати свої стосунки з оточуючими.

Отже, науковий аналіз процесу та функції оцінювання навчальних досягнень учнів, вимог до нього; розробка методів, форм, педагогічних умов організації навчальної діяльності, що забезпечують самооцінку навчальної діяльності учня – є актуальними питаннями педагогічної діяльності сучасного вчителя.

Теоретичне значення роботи полягає в науковому обґрунтуванні поняття «самооцінки в учнів початкової школи методами формувального оцінювання»; у розробці критеріїв, показників ставлення до себе у молодших школярів і науково обґрунтованих способів реалізації педагогічних умов, які забезпечують формування адекватного ставлення до себе в учнів початкових класів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що висновки дослідження сприятимуть оптимізації змісту і методів навчання в школі. Запропонований комплекс спеціальних засобів може бути використаний для складання програми формування та розвитку самооцінки молодших школярів у процесі навчання, а також для проведення подальших досліджень із зазначеної проблеми.

1. Теоретичні основи формування в учнів початкової школи самооцінки засобами формувального оцінювання

Однією з проблем, яка перебуває в центрі уваги вітчизняної та зарубіжної психології та педагогіки, є питання саморегуляції поведінки. Центральним елементом даного процесу є самооцінка, яка визначає спрямованість та активність людини, її ставлення до інших та до себе. Завдяки складності системи зв'язків між психічними утвореннями самооцінка визначає всі форми діяльності та спілкування. Самооцінка є важливою умовою становлення особистості, дозволяє підтримувати її стабільність незалежно від ситуації, забезпечуючи тим самим можливість бути самим собою, а також формує в людини потребу відповідати не тільки рівню оточуючих, але й рівню власних оцінок. Водночас процес формування та розвитку адекватної

самооцінки не можливий без активної участі в ньому самої ж особистості¹.

Вивченню самооцінки як особистісному утворенню відводять центральне місце в контексті формування особистості, її можливостей, здібностей та навичок, орієнтації, активності, громадської позиції (Г. Ліпкіна, Т. Матіс та ін.). Дослідження структури самооцінки, її форм, особливостей формування в онтогенезі присвячена творчість Б. Ананьєва, А. Захарової, Е. Іванової та ін. Визначено значення самооцінки у міжособистісному спілкуванні (Ж. Гордєєва, Т. Каракуліна, А. Ларіна, Л. Ліснівська). Також вивчали функціональні зв'язки самооцінки із загальними процесами формування особистості школяра (О. Дусавицький, І. Загурська).

Ряд досліджень самооцінки учнів у навчальній діяльності пов'язують з вивченням самомотивації, зі співвідношенням особистісної і навчальної самооцінки, із взаємозв'язком самооцінки та рівнем домагань (Ш. Амонашвілі, М. Андреева, Т. Каракуліна, Г. Ліпкіна, Г. Цукерман), щодо формуванню самооцінки в учнів (М. Заміщак, Г. Катрич, Г. Ліпкіна, Н. Пеньковська, Т. Токарська, І. Чеснокова), зі шляхами формування самооцінки в умовах навчальної діяльності (Г. Костюк, В. Столін та ін.), з особливостями формування самооцінки в умовах міжособистісного спілкування (О. Главник, О. Кащенко, А. Мудрик, Н. Шевченко) тощо.

Аналіз питань формування самооцінки показує, що увага зосереджена на процесі виховання, а самооцінка трактується як розуміння дитиною власних якостей, властивостей, але поза полем зору дослідників залишається процес самооцінювання, у якому виникає, перевіряється, доповнюється образ та уявлення дитини про себе. У дослідженнях Б. Ананьєва, К. Бардіна, Л. Божович, Г. Ліпкіної, Г. Цукерман та ін. було показано, що сенситивним (чуттєвим) періодом для становлення самооцінки як особливої складової самосвідомості є молодший шкільний вік. Основні досягнення цього віку обумовлені провідним характером навчальної діяльності, тому починати формувати адекватну самооцінку слід вже в початкових класах, у процесі навчання молодших школярів, створюючи сприятливі умови, за яких діти стають самодостатніми та самостійними у самооцінці. Однак успіх у вирішенні навчальних завдань залежить не тільки від розумових здібностей учня, але і від його особистісних якостей. Так, під час засвоєння певних норм і цінностей у процесі навчання, школяр під впливом оціночних думок учителів та однолітків починає певним

¹ Канівець Т.М. Основи педагогічного оцінювання: навч.-метод. посіб. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. 102 с.

чином ставитися як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до самого себе як особистості, а з віком він більшою мірою розрізняє свої справжні досягнення і те, чого він міг би досягти, володіючи певними особистісними якостями. Таким чином саме у навчальному процесі формується установка для оцінки своїх можливостей – одного з основних елементів самооцінки².

І. Дубровіна зазначає, що в учнів початкової класів самооцінка формується, насамперед, через навчання, а також залежить від позитивних або негативних оцінок учителя. Також можна зазначити, що у формуванні самооцінки особливе значення мають підстави, на які спирається суб'єкт, оцінюючи себе³.

На думку А. Ліпкіної, самооцінка це відношення людини до її здібностей, можливостей, особистих якостей, а до навколишнього світу. Вона може бути, коли думка людини про себе збігається з тим, ким вона в дійсності є. У цих випадках, коли людина оцінює себе необ'єктивно, коли її думка про себе різко розходиться з тим, яким його вважають інші, самооцінка частіше всього буває неправильною, або, як її називають психологи, неадекватною⁴.

Отже, на підставі вище зазначеного можна сказати, що самооцінка це складне особистісне утворення, що складається найчастіше спонтанно, залежить від віри дитини у власні сили, усвідомлення отриманого результату, особистого ставлення до допущених помилок, вибору завдань від ступеня складності навчальної діяльності. Спостереження показують, що діти, які вміють правильно оцінювати свою діяльність, активні, творчо підходять до процесу навчання, почувуються краще серед однолітків.

Психологічні та педагогічні дослідження показують, що у більшості учнів першого класу притаманна завищена самооцінка, а у випускників початкових класів самооцінка знижується і ця тенденція зберігається. Тому необхідна відповідна теоретична, практична, психологічна підготовка всіх учасників педагогічного процесу: учнів, вчителів, батьків, що доводить необхідність більш детального вивчення проблеми⁵.

У національній психології проблема самооцінки розробляється переважно в рамках вікової психології. Предметом дослідження та аналізу є процес формування, становлення самооцінки, динаміка її властивостей в

² Батутіна С.Б. Проблеми формування «Я» человека. *Практ. психол. та соц. робота*. 2007. № 7. С. 72–75.

³ Дячук П.В. Дидактичні умови забезпечення процесу формування самооцінки молодшого школяра. *Педагогіка та психологія : зб. наук. праць Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича*. Чернівці, 2014. С. 55–61.

⁴ Липкіна А.И. Самооценка школьника. Москва : Знание, 1976. 64 с.

⁵ Самооцінка учня / упоряд. С. Максименко. Київ: Главник, 2004. 112 с.

онтогенезі. В той же час самооцінка трактується як один із елементів, що складають самосвідомість. Одним із таких прикладів підходу до аналізу самооцінки є дослідження І. Чеснокової присвячене вивченню змін особливостей самооцінки, як одного з елементів самосвідомості, зокрема в залежності самооцінки від зовнішньої оцінки. Отже, самосвідомістю є усвідомлення людиною себе як особистості, її фізичних сил і розумових здібностей, вчинків і дій, своїх мотивів і цілей, свого ставлення до навколишнього світу, інших людей і до самої себе⁶.

Установка вчителя відіграє важливу роль у формуванні самооцінки дітей шкільного віку. Зокрема, американські психологи провели такий експеримент: на початку навчального року переконали вчителів у тому, що слід очікувати від окремих учнів великих успіхів лише наприкінці навчального року. Насправді учні обирали випадковим чином. Перевірка після експерименту, показала, що визначені учні дійсно покращили свої успіхи в навчанні більше, ніж інші учні класу. Ці покращення пояснюються сподіваннями вчителів, які, самі цього не підозрюючи, реалізували відносно вказаних учнів певні установки, що проявлялися в спілкуванні, в спеціальній міміці обличчя, манерах, у всьому, що могло б передати їхні позитивні очікування учням. Але, звичайно, формування певних цінностей у дитини буває, звичайно, не тільки в школі. Вона черпає їх із книг, з розмов з близькими людьми, а також з інших джерел інформації. Сімейний стиль виховання має велике значення у формуванні самооцінки та особистості дитини⁷.

У роботах І. Ковалишина йдеться про самооцінку, як про «саморегуляцію, що визначають напрям і рівень активності людини, її відношення до світу, інших людей, самого себе»⁸.

Психологи трактують природу самооцінки як змінну, що відображає загальне позитивне або негативне ставлення особистості до самої себе. На думку К. Роджерса самооцінка це не стільки оцінка, скільки стиль ставлення до себе, життєва установка. На думку, В. Джемса самооцінка може проявлятися задоволенням або незадоволенням собою.

⁶ Чайкіна С.В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 2. С. 223-230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2013_2_32 (дата звернення: 10.01.2021)

⁷ Чайкіна С.В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 2. С. 223-230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2013_2_32 (дата звернення: 10.01.2021)

⁸ Ковалишина І.В. Самооцінка дітей молодшого шкільного віку (порівняльна характеристика). *Вісн. Харк. нац. ун-тету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Психологія*. 2011. № 959. Вип. 46. С. 47-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2011_959_46_12 (дата звернення: 10.01.2021)

У багатьох роботах дослідників самооцінка представлена як особистісна освіта. Існує кілька напрямків інтерпретації природи самооцінки: самооцінка – як самозадоволення, самооцінка – як результат пізнання себе. У молодших школярів самооцінка в першу чергу формується під дією навчання і залежить від оцінки вчителя. У дослідженнях виявлено зв'язок самооцінки з рівнем сформованості у молодших школярів навчальної і пізнавальної активності⁹.

Розвиток самооцінки психологи пов'язують із проявом у дитини таких почуттів як компетентність, власна гідність, впевненість у собі, а також з розвитком потреби у знаннях. Вчитель відіграє особливу роль у формуванні самооцінки у дітей.

Отже, самооцінка є складним феноменом за своєю психологічною природою, яка пов'язана з усіма психічними утвореннями особистості. На підставі теоретичного аналізу літератури, можна визначити структуру самооцінки, яка включає такі компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, практично-діяльнісний. В основу когнітивного компоненту покладено людські знання про себе, вони можуть бути ситуативними і стійкими, позитивними і негативними. Мотиваційно-ціннісний компонент характеризується позитивним ставленням до самооцінки, необхідністю пізнати власне «Я», його позитивні і негативні характеристики, бажанням досягати успіху в спільній діяльності. У молодших школярів у процесі самооцінки підкреслюють мотиви уникнення покарання, розуміння сутності процесу самооцінювання. Практично-діяльнісний компонент включає систему вмінь самооцінювання. Вони визначаються за критеріями, у відповідності до яких діти оцінюють свої позитивні і негативні якості, здібності та діяльність у групі¹⁰.

Крім того, формування самооцінки у молодшому шкільному віці пов'язане з залученням учнів в систематичний процес навчання, де в процесі навчально-виховного впливу у школярів поступово розвивається критичність, вимогливість до себе. Першокласники переважно оцінюють свою навчальну діяльність позитивно, а невдачі пов'язують тільки з об'єктивними обставинами. Другокласники, а особливо третьокласники відносяться до себе вже критичніше, роблячи предметом оцінки не тільки хороші, але і погані вчинки, не тільки успіхи, але і невдачі в навчанні. Часто у школярів відзначається переоцінка своїх сил і можливостей. Може виникнути почуття

⁹ Дячук П.В. Формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності: монографія. Умань : ПП Жовтий О.О., 2016. 210 с

¹⁰ Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ, 2004. 111 с.

гордості: необґрунтовано завищуючи свої можливості школяр ставить перед собою завдання, виконати які він не може. Завищена самооцінка учня часто суперечить уявленням про нього іншими людьми, зустрічає опір класу і може спричинити конфлікт у відносинах з однокласниками. Явна переоцінка своїх можливостей часто супроводжується внутрішньою невпевненістю в собі, що приводить до гострих переживань і неадекватної поведінки.

Саме тому в дітей різні підходи до помилки, що припускається ними. Одні, виконавши завдання, ретельно його перевіряють, інші тут же віддають вчителю, треті довго затримують роботу, особливо якщо вона контрольна, боячись випустити її з рук. На зауваження вчителя: «Ти допустив помилку в роботі» – учні реагують по-різному. Одні просять не вказувати, де помилка, а дати їм можливість самим знайти її і виправити. Інші з тривогою питають: «Де? Яка?» – і беззастережно погоджуючись з учителем, покійрно приймають його допомогу. Треті негайно намагаються виправдатися посиланнями на обставини. Ставлення до допущених помилок, до власних недоліків тільки в навчанні, але і в поведінці – найважливіший показник самооцінки особистості¹¹.

Іншим важливим фактором, що впливає на формування самооцінки дітей молодшого шкільного віку, є оцінка вчителя, батьків та їх ставлення до навчальної діяльності. Де тоді ця діяльність є одним із найбільш важливих факторів, що впливають на формування самооцінки дітей, тому вчитель початкових класів повинен знати психологічні особливості цієї вікової категорії та враховувати індивідуальні особливості самооцінки у процесі навчання. На підставі аналізу літератури з'ясуємо, що молодший шкільний вік сприяє формуванню самооцінки, що пов'язано з підвищенням пізнавальних здібностей дитини, підвищенням її інтересу до себе і здатності спостерігати за собою.

Отже, найбільш сприятливий період для формування самооцінки є молодший шкільний вік. Самооцінка школяра залежить від його спілкування, відносин з іншими людьми, успішної діяльності, подальшого розвитку його особистості. Адекватна самооцінка дає дитині моральне задоволення, створює умови для розвитку та створює передумови для самореалізації як особистості в майбутньому.

Аналізуючи оцінювання навчальних досягнень учнів, то воно є невід'ємним елементом навчально-виховного процесу. Таким чином основоположні зміни у національній системі освіти неможливі без перегляду й реалізації нових підходів до оцінювання навчання учнів. Саме тому, одним із елементів діагностики навчальних досягнень учнів на уроках є оцінювання. Класичним у світовій практиці є визначення

¹¹ Липкина А. И. Самооценка школьника. Москва : Знание, 1976. 64 с.

новозеландського вченого К.Е. Бібі, який розглядає оцінювання як «систематичне збирання і тлумачення фактів, за яким йде наступний етап – судження про їхню цінність і відповідне планування подальших дій»¹². У цілому, оцінювання виконує ряд функцій в навчальному процесі: контролюючу, навчальну, діагностико-коригуючу, стимулюючо-мотиваційну, розвивальну, виховну та функцію управління процесом навчання.

Аналіз сучасних поглядів науковців країн ЄС на оцінювання освітніх досягнень учнів дає змогу зрозуміти зміни в теорії і практиці педагогічної галузі в контексті орієнтації на особистісно-орієнтоване навчання, а саме визнання так званої формувальної функції оцінювання, яка в науковій та педагогічній літературі розглядається як формувальне оцінювання. Водночас під формувальним оцінюванням розуміють інтерактивну оцінку успішності учнів, що дає змогу вчителю визначати потреби учнів і відповідним чином адаптовувати навчальний процес. Наприклад: швейцарський учений Ф. Перрену трактує формувальне оцінювання як «будь-яке оцінювання, яке допомагає учневі вчитися та розвиватися», підкреслюючи активну роль останнього; новозеландські вчені Б. Коуві та Б. Белл визначають, як «двосторонній процес між учителем та учнем для оптимізації навчального процесу», підкреслюючи аспект співробітництва; британський учений П. Блек трактує, що «діяльність вчителя та учнів, яка надає інформацію, яка може бути використана як зворотній зв'язок для кореляції навчального процесу», цим самим підкреслюючи ідею важливості реагування в процесі навчання на запити дитини. Таким чином, переваги формувального оцінювання для вчителя та учня: Для вчителя: чітко сформулювати освітній результат, який потрібно отримати та оцінити в кожному конкретному випадку, та організувати відповідно до цього свою роботу зробити учня суб'єктом освітньої та оцінювальної діяльності. Для учня: вчитися на помилках; зрозуміти, що є важливим, а що другорядним; зрозуміти, що в них виходить – є успіхи; визначити, чого вони не знають; визначити, чого вони не вміють робити¹³.

Отже, формувальне оцінювання дозволяє учням досягти й відслідковувати особистий прогрес і планувати наступні кроки з допомогою вчителя. Відповідно, для вчителя формувальне оцінювання означає бути поруч з учнем і вести його до успіху. Коли вчителі

¹² Морзе Н. В., Барна О. В., Вембер В. П. Формувальне оцінювання : від теорії до практики. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2013. № 6. С. 45–57.

¹³ Там само.

регулярно залучають учнів до збору та перевірки інформації про їх навчання, вони допомагають їм ставати більш відповідальними та самостійними. Таким чином, формування самооцінки молодших школярів має відбуватись у практично-діяльнісному контексті. Під час формувального оцінювання вчителі у навчальному процесі повинні не тільки збагатити учнів певними знаннями, уміннями та навичками, але й сформувати у них критичне ставлення до своїх можливостей, успіхів, здатність контролювати власну діяльність, використовуючи різні форми та методи навчання та виховання.

2. Емпіричне дослідження процесу формування самооцінки в учнів початкової школи засобами формувального оцінювання

На цьому етапі було емпірично визначено стан сформованості самооцінки в учнів початкової школи; обґрунтовано та впроваджено педагогічні умови формування самооцінки молодших школярів в навчальному процесі засобами формувального оцінювання та проаналізовано результати емпіричного дослідження, а також надано методичні рекомендації для вчителів та психологів у роботі з молодшими школярами.

Для дослідження рівнів сформованості самооцінки молодших школярів на базі однієї з Білоцерківських ЗОШ Київської області був проведений констатувальний експеримент. У ньому взяли участь учні двох 2-х класів та двох 4-х класів: 2-В клас (експериментальна група) у кількості 28 осіб та 2-Г клас (контрольна група) у кількості 25 осіб; 4-Б клас (експериментальна група) у кількості 27 осіб та 4-А клас (контрольна група) у кількості 30 осіб.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу нами було визначено рівні самооцінки. Отже, у підсумку можемо вивести цілком прості закономірності:

- Занижена самооцінка = невпевненість в собі.
- Завищена самооцінка = самовпевненість.
- Адекватна (Нормальна) самооцінка = впевненість в собі.

Експеримент проводитиметься **трьома етапами**:

I етап – Констатувальний – первинна діагностика рівня сформованості самооцінки в молодших школярів. Для визначення рівня сформованості самооцінки у молодших школярів під час проведення першого етапу дослідження нами було використано такі діагностичні методики: *Методика «Сходинки»* (авт. В.Г. Щур) (Додаток Е); *Методика «Три оцінки»* (авт. А. Липкіна) (Додаток Ж). **Результати I етапу представлені в таблицях.**

Таблиця 1

Рівень сформованості самооцінки учнів 2-х та 4-х класів за методикою «Сходинки» (констатувальний етап)

Рівні самооцінки	2-ті класи				4-ті класи			
	2-В клас (28 осіб)		2-Г клас (25 осіб)		4-Б клас (27 осіб)		4-А клас (30 осіб)	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Завищений	10	35,7	10	40	8	29,6	10	33,3
Адекватний	11	39,3	11	44	12	44,4	13	43,3
Низький	7	25	4	16	7	26	7	23,4

Отже, як видно з таблиці в учнів 2-х класів є значна кількість дітей, які мають завищену самооцінку, ці діти ставили себе на самі високі сходинки. Говорячи про те, що вони хороші, але іноді буває, що б'ються, лінуються, тим самим намагаючись себе виправдати. Також у середньому 20 % учнів мають низький рівень самооцінки, тому саме ці діти найчастіше посилалися на думку значимих людей (вчитель, мама і т.д.), пояснюючи тим самим свій вибір і ставлячи себе на нижні сходинки. Порівняльні результати серед учнів 4-х класів за методикою «Сходинки» дає можливість виявити, що 25 учнів мають адекватний рівень самооцінки, ці діти вже мають здатність критично оцінювати себе, як особистість, 18 учнів мають завищений рівень самооцінки, тобто діти вважають, що їх думка і думка дорослого співпадає, це свідчить про те, що ці діти менш благополучні або вони видають бажане за дійсне, 14 учнів мають занижений рівень самооцінки і такі діти вважають, що мама поставить їх нижче, ніж вони самі себе, це характеризує дітей, як неблагополучних, таких що відстають у навчанні, закриті, важко йдуть на контакт і т.д.

Таблиця 2

Рівень сформованості самооцінки навчальних досягнень учнів 2-х та 4-х класів за методикою «Три оцінки» (авт. А. Липкіна) (констатувальний етап)

Рівні самооцінки	2-ті класи				4-ті класи			
	2-В клас (28 осіб)		2-Г клас (25 осіб)		4-Б клас (27 осіб)		4-А клас (30 осіб)	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Завищений	8	28,6	5	20	3	11,1	4	13,3
Адекватний	10	35,7	12	48	10	37,1	14	46,7
Низький	10	35,7	8	32	14	51,8	12	40

Отже, порівнюючи результати одержаних вході дослідження, ми бачимо, що значна кількість дітей другого класу переоцінюють результати своєї навчальної діяльності та майже також кількість дітей

мають низький рівень самооцінки. Також можна говорити про те, що розвиток самооцінки у дітей залежить від успішності, від правильності сприймання своїх досягнень, оцінки вчителя т.д. За результатами дослідження в 4-х класах за методикою «Три оцінки» ми можемо говорити про те, що дані учні здебільшого мають занижену самооцінку, яка залежить не лише від особистого ставлення дитини до себе, але й оточення під час навчального процесу.

Також результати дослідження показали, що впродовж молодшого шкільного віку відбувається зміна динаміки розвитку самооцінка: збільшується кількість дітей, які мають занижену самооцінку і змінюється кількість дітей тих, що мають завищену самооцінку. Виходячи з нашого експерименту, можна сказати, що в других класах завищену самооцінку мають 24 % учнів, то в четвертих класах їх 13 %, а занижену самооцінку в других класах мають 9 % учнів, тоді як у четвертих класах показник заниженої самооцінки зріс до 12 %. Також можемо говорити, про те, що учні других класів мають вищий рівень сформованості самооцінки, ніж учні четвертих класів, це може бути тому, що існують різні фактори, що впливають на формування самооцінки (оцінка вчителя, батьків та їх ставлення до навчальної діяльності дитини, відношення однолітків тощо). Саме тому в наступному пункті нашої роботи ми спробуємо розкрити особливості та педагогічні умови формування самооцінки молодших школярів у навчанні через контроль та оцінювання з боку вчителя та, зокрема, засобами формувального оцінювання.

II етап – Формувальний – організація роботи експериментального класу згідно визначених педагогічних умов щодо підвищення самооцінки в учнів засобами формувального оцінювання. Отже, процес формування самооцінки молодших школярів в навчальному процесі засобами формувального оцінювання буде ефективним за таких педагогічних умов:

– *цілеспрямований вибір і використання на уроках засобів формувального оцінювання, що відповідають навчальним програмам та реалізують інтереси й можливості учнів початкової школи. Яка реалізовувалась, за допомогою: предметних та інтегрованих уроках з використанням стратегій критичного мислення та різних засобів формувального оцінювання (шкали досягнень, мовні підказки, світлофор, одно- чи трихвилинні паузи, незакінчені речення і т.д.); індивідуальних карток з навчальними завданнями, що містять різні способи самооцінювання та формувального оцінювання (листки самооцінки, дешифратори, мовні підказки, світлофор, незакінчені речення і т.д.);*

– використання словесного оцінювання для оцінки результатів роботи учня, а не його особистісних якостей. Приклади словесного оцінювання учнів, це певні слова та словосполучення, які допомагають створити ситуацію успіху: *бездоганно, надзвичайно, чудово, молодець, дуже гарно, молодчина, дуже гарно, старанно, добре, задоволена твоєю роботою, ти активний, непогано, старався, зосередься, зверни увагу на...;*

– здійснювати аналіз індивідуальних досягнень кожної дитини, не порівнюючи їх з досягненнями інших дітей та формування самооцінки молодших школярів, яке сприяє взаємодії суб'єктів освітнього процесу (вчитель, батьки і т.д.). Для реалізації даної педагогічної умови, ми намагались оцінювати дітей об'єктивно, якомога точніше співвідносити результати учня і тими вимогами та завданнями, що передбачені програмою. *індивідуальні картки навчальних досягнень учнів, оцінювальні аркуші для класу, щоб визначити рівень засвоєння матеріалу відповідно до навчальної програми, Свідоцтва досягнень, Портфоліо т.д.;*

– формування самооцінки молодших школярів здійснюватиметься у діяльнійсному контексті та поетапне залучення учнів в самооціночну і рефлексивну діяльність. Реалізація цієї педагогічної умови сприяла досягненню наступних особистісних результатів: формування орієнтації учнів на розуміння причин успіху в навчальній діяльності, здатності до самооцінки на основі критерію успішності навчальної діяльності та ін.

III етап – Контрольний – повторна діагностика сформованості самооцінки в учнів початкової школи (формувальний етап дослідження проводився на **2-х класах**), проведення аналізу отриманих результатів та надання методичних рекомендацій для вчителів початкових класів. *Результати III-го етапу представлені в таблицях.*

Таблиця 3

Порівняльні показники рівнів сформованості самооцінки учнів 2-В класу (ЕГ) та 2-Г класу (КГ) за методикою «Сходинки» (авт. В.Г. Щур) (до і після формувального дослідження)

Рівні	2-В класу (ЕГ, 28 осіб)				Приріст (%)	2-Г класу (КГ, 25 осіб)				Приріст (%)
	До		Після			До		Після		
	К-сть	%	К-сть	%		К-сть	%	К-сть	%	
Завищений	10	35,7	7	25	-10,7	10	40	9	36	-4
Адекватний	11	39,3	17	60,7	+21,4	11	44	12	48	+4
Низький	7	25	4	14,3	-10,7	4	16	4	16	+0

Таблиця 4

**Порівняльні показники рівнів сформованості самооцінки
учнів 2-В класу (ЕГ) та 2-Г класу (КГ) за методикою «Три оцінки»
(авт. А. Липкіна) (до і після формувального дослідження)**

Рівні	2-В класу (ЕГ, 28 осіб)				Приріст (%)	2-Г класу (КГ, 25 осіб)				Приріст (%)
	До		Після			До		Після		
	К-сть	%	К-сть	%		К-сть	%	К-сть	%	
Завищений	8	28,6	7	25	-3,6	5	20	5	20	0
Адекватний	10	35,7	16	57,1	+21,4	12	48	14	56	+8
Низький	10	35,7	5	17,9	-17,8	8	32	6	24	-8

Отже, аналізуючи результати проведеного контрольного зрізу показують, що впродовж молодшого шкільного віку відбувається динаміка розвитку самооцінка: збільшується процентне співвідношення дітей, які мають адекватну самооцінку і змінюється кількість дітей тих, що мають завищену або занижену самооцінку. Кількість учнів експериментального класу з *адекватним рівнем самооцінки* після експерименту збільшилася. В цієї групи дітей покращилися вміння з визначенням мети занять, пошуком інформації, можуть краще працювати в групах, так і індивідуально та різними інформаційними джерелами, самостійно оцінювати результати виконаних завдань, адекватно сприймати критику тощо. У контрольній групі помітних змін не відбулось. А ті незначні результати, які отримали, вони в порівнянні зі змінами в експериментальній групі, не значні, що наштовхує на думку, про те що потрібно здійснювати вплив на формування самооцінки, поки ще Отже, повторне діагностування рівня сформованості самооцінки молодших школярів обох груп показало, що в учнів, які залучені до форм, методів, засобів формувального оцінювання під час виконання завдань мають більш сформований адекватний рівень самооцінки, тобто ці діти реально сприймають та оцінюють себе, мають більш високий рівень організованості, формують пошукові вміння, вміння презентувати результати своєї роботи та аналізувати їх, тощо.

Після проведеного дослідження, ми проаналізували та розробили *методичні рекомендації з формування в учнів початкової школи самооцінки засобами формувального оцінювання*: 1) сучасний урок має бути як система, всі елементи якої спрямовані на досягнення основних цілей навчання, на формування активної мислячої, самостійної особистості, яка має розвинені творчі здібності, вміння адекватно оцінювати себе та завдання, які виконує; 2) урок повинен

починатися з конкретного навчально-практичного завдання, яка спирається на минулий «досвід» дитини, це допоможе відчуті успіх; 3) збираючи зошити, ми обводимо ті оцінки, з якими згодні, це означає: «Молодець! Ти вмієш оцінювати свою роботу». В разі завищення або заниження оцінки, оцінку не обводили, показуючи тим самим, що не зовсім згодні: «Ти ще не навчився оцінювати свою роботу». Крім роботи з індивідуальними оцінками проводили роботу по об'єктивізації для дітей їх суб'єктивних переживань на уроці; 4) за результатами виконання контрольних робіт, самостійних робіт заповнюємо «Листи тематичного (підсумкового) контролю», «Карти успіху», «Листи самооцінки» т. д; 5) формуванню вміння оцінювати свої можливості щодо вирішення, поставленої перед дітьми завдання до початку його вирішення, сприяло на перших порах використання методики Світлофор. Де в кожного учня є набір з 3-х карток: червона, жовта, зелена. Червоний колір – сигнал тривоги; жовтий – невпевненості; зелений – благополуччя. Отримавши на уроці завдання, учні сигналізували вчителю про готовність приступити до його виконання. Далі методики можна ускладнювати; 6) вчитель повинен знати індивідуальні особливості самооцінки враховувати їх в навчальному процесі; 7) у навчальній діяльності необхідно не порівнювати дітей, які володіють приблизно однаковими здібностями та виконані завдання учня оцінюється за критеріями чи порівнюється із запропонованим вчителем зразком, але не з роботами інших учнів; 8) пропонувати слабоуспішному учню, із заниженою самооцінкою, надавати допомогу молодшому школяреві, який менш успішний; 8) необхідно включати ситуації, що актуалізують самооцінку дитини, що ставлять перед ним завдання усвідомлення особливості своєї роботи, її сильних і слабких сторін і сприяючих зверненості дитини на власні способи дії та помилки; 9) використовуючи словесне оцінювання, вчителю варто пам'ятати, що він оцінює результат роботи, а не особистісні якості дитини; 10) вчитель має розвивати навички логічного, критичного і творчого мислення, адже саме це найважливіші елементи сучасного навчального процесу; 11) важливим аспектом формування оцінювання та самооцінки учнів, має бути залучення батьків та рідних, адже це є також аспектом подальшого становлення дитини тощо.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що визначну роль активності особистості у власному розвитку визначає її самооцінка, яка формує життєву позицію індивіда. Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного становлення самооцінки дитини, що обумовлено її включенням в нову значущу форму організації життєдіяльності. Від особливостей формування

самооцінки молодшого школяра залежать його характер, особливості міжособистісного спілкування, подальші аспекти розвитку особистих якостей. В цей період самооцінка дитини стає автономною і меншим чином залежною від думки оточуючих, однак вона не може бути повністю автономною і багато в чому залежить від того як її оцінює вчитель, які форми та види оцінювання він використовує. Відповідно основним фактором формування адекватної самооцінки учня є збереження балансу та взаємодія індивідуальних досягнень учня та суб'єктивного сприйняття їх оточуючими.

Ефективність навчального процесу в сучасній початковій школі залежить від використання відповідних організації процесу методик та технологій оцінювання та контролю. Формування адекватної самооцінки учнів в процесі оцінювання та контролю знань є передумовою заохочення до навчання та сприяє формуванню комфортного освітнього середовища в аспекті розвитку критичного і креативного мислення учнів відповідно до завдань діяльності вчителя.

Проаналізовано стан проблеми формування адекватної самооцінки навчальної діяльності молодших школярів, що дозволило виявити певні суперечності у формуванні самооцінки учнів молодшої школи. На основі цього було проведено емпіричне дослідження процесу формування самооцінки учнів початкової школи засобами формувального оцінювання з використанням ряду діагностичних методик: Методика «Сходінки» (авт. В. Щур) (вивчення динаміки самооцінки); Методика «Три оцінки» (авт. А. Липкіна) (молодший шкільний вік: визначення рівня самооцінки, рівня домагань та оцінку позицію учня). В результаті дослідження, можна виділити наступні ключові моменти: 1) у молодших школярів переважає завищена і низька самооцінка; 2) варто звернути увагу на дітей із завищеною самооцінкою, хоч це і є нормою для молодшого шкільного віку, але ці діти також потребують корекції самооцінки.

Здійснено перевірку ефективності формувального етапу експерименту та проведено контрольне обстеження дітей експериментальної та контрольної групи других класів. Отримані дані контрольного зрізу є підтвердженням позитивного впливу експериментального досвіду на формування самооцінки молодших школярів засобами формувального оцінювання. Визначений комплекс психолого-педагогічних умов організації контролю в процесі навчання і забезпечення рефлексії навчальної діяльності, забезпечують формування адекватної самооцінки молодших школярів. Систематична і цілеспрямована робота з розвитку самооцінки робить позитивний вплив на засвоєння навчального матеріалу передбаченого програмою,

підвищує мотивацію, активізує увагу учнів, стимулює розумові процеси, формує позитивні риси характеру особистості дитини тощо.

АНОТАЦІЯ

Метою роботи було визначити проблему формування самооцінки молодших школярів під час навчального процесу в психолого-педагогічній літературі та проаналізувати можливості впровадження формувального оцінювання з метою формування самооцінки молодших школярів. На наступному етапі було емпірично вивчено стан сформованості самооцінки в учнів початкової школи. Здійснено аналіз практичної діяльності і відповідно обґрунтовано та впроваджено педагогічні умови формування самооцінки молодших школярів в навчальному процесі засобами формувального оцінювання та проаналізовано результати емпіричного дослідження. Одним із аспектів нашого дослідження була організація навчального процесу, який спрямовано на розвиток рефлексії молодших школярів як знання й розуміння суб'єктом самого себе, з'ясування того, як розуміють його інші та яким чином впливає «бал» на дитину. Відповідно також спостерігали за психологічними особливостями, емоційними реакціями учнів. Після проведення формувального експерименту та контрольного зрізу можна говорити про те, що молодший шкільний вік та правильна організація навчального процесу сприяють адекватному формуванню самооцінки дітей. Також за результатами дослідження надано методичні рекомендації для вчителів та психологів у роботі з молодшими школярами, щодо формування їх самооцінки в процесі навчання, а також сприяти розвитку критичного і креативного мислення учнів, вміння сприймати такими як вони є та аналізувати свої можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Канівець Т.М. Основи педагогічного оцінювання : навч.-метод. посіб. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. 102 с.
2. Батутіна С.Б. Проблеми формирования «Я» человека. *Практ. психол. та соц. робота.* 2007. № 7. С. 72–75.
3. Дячук П.В. Дидактичні умови забезпечення процесу формування самооцінки молодшого школяра. *Педагогіка та психологія : зб. наук. праць Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича.* Чернівці, 2014. С. 55–61.
4. Липкина А.И. Самооценка школьника. Москва : Знание, 1976. 64 с.
5. Самооцінка учня / упоряд. С. Максименко. Київ : Главник, 2004. 112 с.

6. Чайкіна С.В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 2. С. 223-230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2013_2_32 (дата звернення: 10.01.2021).

7. Ковалишина І.В. Самооцінка дітей молодшого шкільного віку (порівняльна характеристика). *Вісн. Харк. нац. ун-тету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Психологія*. 2011. № 959. Вип. 46. С. 47-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2011_959_46_12 (дата звернення: 10.01.2021).

8. Дячук П.В. Формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності : монографія. Умань : ПП Жовтий О.О., 2016. 210 с.

9. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід : рефлексивний аналіз застосування. / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ, 2004. 111 с.

10. Морзе Н.В., Барна О.В., Вембер В.П. Формувальне оцінювання : від теорії до практики. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2013. № 6. С. 45–57.

Information about the author:

Sydorenko Yu. V.,

Senior Lecturer at the Department of Psychology and Social Sciences

Bila Tserkva Institute of Economics and Management

of Open International University of Human Development “Ukraine”

42, Heroiv Krut II lane, Bila Tserkva, Kyiv region, 09100, Ukraine